

A történelmi római katolikus templom története a sajtóforrások alapján

JURÁSZIK BÁLINT

Bevezetés

Törtel egy 4330 fős község (2021-es adatok szerint) Pest vármegyében, a ceglédi járásban.

A falut, mely nem mellesleg IV. László magyar királyunk egyik gyilkosáról kapta a nevét (annyit tesz, hogy négy nép ura/négy fiú apja.), csak 1290-ben alapították mint kun szálláshelyet, de régészeti leletek alapján igazolt, hogy már időszámításunk előtt 4000 évvel is élt letelepedett népesség a mai Törtel területén. Több kőbalta, kőbuzogány és számtalan patintott kőszerszám került elő a határban. A bronzkor középső szakaszában jelentős település volt a mai sportpálya mögötti részen, ahol a XX. század elejétől fogva többször végeztek ásatásokat. Az un. Vatyai kultúra népessége leletanyagának zömét a ceglédi Kossuth Múzeum őrzi. Sok urna az 1950-es években a történelmi tanár, Domonyi Frigyes által végzett ásatásokon, került elő. A népvándorlás korának szinte minden népe hagyott hátra régészeti leleteket. Magángyűjteményben található a szkíta harcos bronzból készült nyílhegyei. A szarmata, jazig törzsek időszámításunk utáni második századtól mintegy háromszáz éven keresztül sűrűn népesítették be a tájat. Hagyatékukból, a korai római császárság idejéből származó Tiberius ezüst érme a legritkább leletek közé tartozik. Az érmét Pásztor József amatőr régész találta, aki már több évtizede foglalkozik régészettel a faluban és az azt körülvevő tanyavilágban.

A világ legnagyobb méretű hun áldozati bronzüstjét a Nemzeti Múzeum őrzi. Másolatát Kónya Miklós készítette, ez jelenleg a Történelmi Falumúzeum kiállításán látható. A páratlan szépségű edényt a község saját címerébe emelte. Az avarok lelőhelyein gyöngyöket, nyílhegyet gyűjtöttek. A honfoglaló magyarság megtelepedését igazolja az előkerült gazdag női lovas sír is. Az aranyozott ezüsből készült lőszerszám díszek és a női ékszeres előkelő személyre utalnak, a tárgyakat szintén a Nemzeti Múzeum őrzi.

Az Árpád kori népesség gazdag leletanyaga (orsógombok, orsókarikák, őrlőkövek, kések, sarlók, lóbélyók, bográcsok...) bizonyítja, hogy elődeink az állattartás mellett kiterjedt mezőgazdálkodást is folytatta, továbbá több templomos helyről is tudomásunk van. Közülük a Besnyőegyház nevű faluhely templomának maradványait Tari Edit régész tárta fel.

Az 1100-as évekből származó pénzérméket nagy számban gyűjtöttek a településről. Az éremkincs feldolgozását Dinnyés István régész, numizmatikus végezte el, melyről tanulmány is készült. Az 1990-es években a

X.-XI. századi temető mélyszántással tönkretették és ugyanerre a sorsra jutott a Nyilasban lévő faluhely is. A mai temető területén is egykor Árpád kori templom állt.¹

A település múltjával a Törteli Falimúzeum Baráti Kör Egyesület foglalkozik, amelynek én is tagja vagyok. A Dr. Erdei László vezette egyesület sokrétű munkát végez a helytörténet és az ismeretterjesztés terén: könyveket és újságcikkeket publikál, jelen van a községi és iskolai rendezvényeken, kirándulásokat, kiállításokat illetve kulturális programokat szervez.²

A templom története

A templom a Magyar Néprajzi Lexikon szerint egy-egy közösség, falu, város egészének vagy valamely vallási felekezethez tartozó gyülekezetének kultusz helye, kultuszra rendelt épülete. Régi szóhasználat: egyház, Istenháza. Templom szavunk latin eredetű, a 15. század óta bizonyosan használt, napjainkra „*épület*” jelentésben kiszorította a régi magyar „*egyház*” szavunkat, amely a vallási szervezet jelentéstartalma mellett elsősorban a templomot jelölte. A kora középkortól a templom fontos szerepet játszott a magyarországi települések fejlődésében (templomosfalvak), központi fekvésével gyakran meghatározta a helység belső szerkezetének alakulását. Különösen a középkorban, de gyakran később is kiemelkedő helyre épült. Köréje emelték a legfontosabb középületeket, közelébe építkeztek a tehetősebb lakók. A templom egészen a legutóbbi időig szerves, meghatározó tartozéka a hagyományos magyarországi város- és faluképnek. Autonóm kiváltságos közösségekben, mezővárosokban már a középkorban előfordultak földesúri-kegyúri templomépítéstől független népi, paraszti templomépítések. A reformáció után pedig különösen fontossá vált a paraszti, mezővárosi közösségek templomépítő tevékenysége. Az ellenreformáció időszakában döntő jelentősége volt annak a ténynek, hogy a nem katolikus gyülekezetek templomépítését tilalmazták, illetve különféle módon akadályozták (pl.: egyes esetekben korlátozták az építési anyagok felhasználását). A római katolikus gyülekezetekben a 17. század óta, protestáns gyülekezetekben a türelmi rendelettől (1781) vált általánossá a kőművesmesterek segítségével épített barokk, rokokó, empire, klasszicista szerkezetű és díszítő elemeket követő templomépületek emelése. A templomépítkezések különösen a 18. sz. utolsó harmadától a paraszti építőgyakorlatot közvetlenül befolyásolták. A templomokon dolgozó kőművesek vállalkoztak az első boltozatos kamrák, konyhák, szabadkémények, kőházak építésére. A templomok külső és belső díszítő elemei folklorizálódtak, felhasználásra

1 Településtörténet – *Törtel* (Letöltés: 2024. január 19.)

2 Törteli Falimúzeum Baráti Kör Egyesület – *Törtel* (Letöltés: 2024. január 19.)

kerültek a lakóházak díszítésében, pl. homlokzatokon, oromzatokon. A hazai falusi templomépítés sajátos gyakorlata volt, hogy a templomépületek alaprajzában a középkori apszisos térkiképzés a 19. század-ban is érvényesült, de a kálvinista, unitárius templomban a berendezést centrális rendben építették be, míg a római katolikus, görög katolikus, görögkeleti és lutheránus templomok beosztását továbbra is a főhelyre telepített és beépített oltár határozta meg. A szószék minden felekezetenél a templomépület oldalfalára került, bár a nyugat-európai protestánsok már korábban az oltár helyére, a gyülekezettel szembe építették. A templomok a szakrális használat mellett a község fontos ünnepi aktusainak színhelyei is voltak, például ott vizsgáztatták a gyülekezet előtt az iskolásokat, továbbá vasárnap a templom előtt folyt a publikálás. A templom közvetlen környéke vagy a templom és a kerítés fal köze volt a középkortól a gyülekezet temetőhelye. A belterületen, templomok körüli temetést a 18. századtól (általában sikerrel) tilalmazták. A templomépítéssel tanulmányozása a népi építkezés technikátörténete és építészettörténete szempontjából különösen jelentős, mivel ezek a vallási épületek egy-egy közösség építészeti stílusát jól adatolható módon őrizték meg s örökítették ránk, ugyanakkor az egykorú építetők házai, lakásai, amelyekben részben hasonló megoldásokat alkalmaztak, mára már az enyészeté lettek.³

A váci egyházmegye szolnoki espereskerületében lévő plébániájáról már a XVI. századból van adatunk, a török 1559. évi összeírásában egy Balázs nevű pap szerepel, aki ekkorra már elhunyt. A falu és temploma is a mostani temető helyén volt a török időkben, alapjait a mohácsi vész táján rakhatták le. A területen a 20. századi sírásók során is (a kápolnától 2-3 m-re Dk-i irányban) ölnyi mélységből szabályosan lerakott terméskövet, azaz falrészeket hánytak ki.⁴ Az egykori kőtemplomból 1699-ben még jelentékeny kőromok állottak és az ez évi összeírás „egy pusztai kőtemplom”-ot említ. A régi templomot 1748. július 7.-én szentelték fel, amely inkább kisebb-nagyobb közösségek számára fenntartott imahely, kápolna (oratórium) volt (itt függött 1754-ben Nepomuki Szent János képe is). A falu lakossága a romokból 1765-ben egy kis templomot épített a feljebb említett szent tiszteletére. (Egy 1784. évi jelentés szerint ez már 1759-ben megtörtént.) Acta Cassae Parochorum szerint: 1779-ben Balogh Károly törzsi földbirtokos saját otthonát ajánlotta fel kápolna elhelyezésére. Hajlandó lett volna a káplánt is, aki az istentiszteletet végzi, befogadni saját házába, ugyanis semmi olyan meghatározott helyet (fixum fundum) nem látott, amelyik alkalmas lett volna arra, hogy az abonyi plébános úrral

3 templom - *Magyar Néprajzi Lexikon* (Letöltés: 2024. január 19.)

4 STRICZKY 2009, 30.

együtt legyen káplán is.

A XVIII. század végén a plébániák alapítását II. József 1782. szeptember 10-én kelt rendelete is elősegítette. A törteli plébániát 1787-ben alapították újra Abony filiájából, ekkoriban egy kisebb kápolnában tartották az istentiszteleteket. Ezzel szemben Sándor Frigyes szerint a plébánia alapításának éve 1786. 1787-ben II. József császár rendeletére – az állami plébániaszervezés keretében – helyi káplánságot létesítettek. Ez év május 30-án a váci püspöki hivatal „Törtely”-t is azon szegényebb egyházak közé sorolta, mint amelyik részére a Vallásalap ingyenesen juttathat oltárt, oltárasztalokat, képeket valamint szobrokat.⁵ Az egyházköztség 1806-ban vált önállóvá.⁶ 1807-ben plébániai rangra emelte a püspök a helyi káplánságot. Ekkor épült a plébánia is. A falu első pecsétjét is a katolikus egyház használta. A pecsétképen olajágot és keresztet tartó glóriás szent látható. Az olajág a béke, a szeretet és a jólét szimbóluma, de arra is utal, hogy Jézus olajfából készült kereszten adta életét.

A lakosság száma felvidéki betelepülők, majd a természetes szaporulat révén egyre jobban nőtt. A benépesülő község lakói legelőször új templom építésébe fogtak.⁷ A jelenlegi templom főhajójának falait, a régi templom anyagából építették. A munkálatok 1832 májusában kezdődtek és a templomot 1837. október 29-én szentelték fel. A templom klasszicista stílusban készült, erre utal többek között az ajtó feletti háromszögmotívum, a főoltár, valamint a régi szószék is. Helmeczy Mihály nyelvújító – aki a törteli temetőben lelt örök nyughelyre – szentségtartót készíttetett a templomnak az 1830-as években, amelyen Nepomuki Szent János (XIV. századi mártír), a Törteli Katolikus Templom védőszentje látható. Érdekesség, hogy határainkon belül 72 olyan helység található, amelyben Nepomuki Szent János titulusú templom, illetve kápolna van. A keresztúti ájtatosság képeit egy nagykőrösi birtokos adományozta a templomnak. Vida László, a magyar nyelvű színjátszás előmozdítója édesapjával és fiával együtt a templom bőkezű adományozója volt.

A plébánia háza 1844-ben épült. 1849. január 26-ától március 1-ig Ottinger császári tábornok és vert hada a faluban táborozott. Ez idő alatt a tábornok elfogatta Pálík István plébánost és gyalogosan Pestre kísértette, mert a templomban a császáriak a következő szövegű cédulákat találtak: „Áld meg országunkat, mi magyar hazánkat, vezérelj jóra kormányunkat.”⁸ A templomot 1859-ben megújították. A temetőben lévő kápolna 1878 körül épült. Kegyura 1880-ban a Vallásalap volt. 1896-ban renoválták

5 ERDEI 2015, 68.

6 KRISTÓ 2011, 18.

7 ERDEI 2015, 68.

8 STRICZKY 2009, 37.

a plébánia házát. Az északi oldalhajó keleti falán a „Fájdalmas Szűzanya” kép felirata:

„Isten dicsőségére B. Tóth József és neje Parázs Erzsébet
ajándéka 1918. Tóth Károly hagyatékából.”

Az akkorra már szűk régi templom kibővítéséhez 1931. március 1-jén fogtak hozzá. A szentélyt lebontották és félkörben záródó mellékhajókkal, valamint új szentéllyel kibővítették. Még abban az évben elkészült a régi cukorsüvegszerű torony helyébe az új. (Sintén ebben az évben) a Lourdes-i oltár, valamint 22 új pad. A bővítést Pomlovits Károly műépítész tervezte, a kivitelezést Zombori Péter mérnök irányította. A főhomlokzatot a főpárkány alatt két páros pilaszter tagolja, és az egyenes záradéku ajtó fölött félköríves ablak töri át. A torony felső, törpegalériás átalakítása 1930-ból. Az oldalhomlokzatokat vakolt keretes félköríves ablak, a karzatot hasonló kisebb körablak világítja meg. Kétszakaszos csehsüveg boltozat. A kettős hevederővek erősen kiülő, tagolt fejlemezés falpillérekre támaszkodnak. Az egyenes záródású szentélyfalon a falkép enyhe Római iskolás beütéssel. Nyugaton karzat, a karzatalj síkfödémes, két szegmensívű nyílással.⁹

A templom szentelésére 1931. október 25-én, Krisztus Király ünnepén került sor, amit a megyéspüspök végzett. Dr. Hanauer István megyés főpásztor szombaton este, Dr. Oetler György titkárával Ceglédre érkezett és onnan vasárnap reggel negyed tízkor indult Törtelre. Amikor a község szélén feltűnt a püspöki autó, az új toronyban megszólaltak a harangok és az úton és a templomtérén nyüzsgő törteli és szomszédos községbeli hívek sokasága közt a főpásztor a plébániára érkezett. Itt várta már őt a kerületi papság nagy része Halniss Dezső esperes, kormányfőtanácsos vezetése mellett. A szentelésre megjelentek: Szilágyi Imre ceglédi, Kovács József abonyi, Molnár Zsigmond jászkarajenői, Fekete András tiszavárkonyi, Lesnyovszky Armand kocséri plébánosok. A kegyuraság részéről a miniszter képviseletében Dr. Madarász István miniszteri osztálytanácsos, Jászai Jenő közalapítványi igazgató, Paulovics Károly tervezőmérnök és Zombory Gyula építőmester.

Érkezés után rövid időre a főpásztor a papsággal a templomhoz vonult. Zsoltárok éneklése közt izsóppal meghintette a templomot. Ennek végeztével az eddig kint várakozó sokaság bevonult a megáldott templomba és elkezdődött a szentmise. Szertartás alatt az iskolás ifjúság és a törteli dalkar felváltva énekelt. Liturgia végén a megyéspüspök szószékre lépett és a következő beszédet intézte a templomot zsúfolásig megtöltő sokaság-

9 Római katolikus templom, Törtel – *Műemlékem.hu* (Letöltés: 2024. január 19.)

hoz. „Hogy a régi kis templomból létesülhetett ez a nagy és szép új templom, ezért hála illeti elsősorban a jó Istent. Isten után hála illeti a kegyuraságot, aki a mai nehéz gazdasági viszonyok közt kegyúri kötelezettségét messze túllépve, pusztán jó szívére hallgatva, megajándékozta a négyezer lakossal bíró községet megfelelő nagy templommal. A megyés főpásztor azután beszédének tengelyévé Krisztus királyságának ünnepét teszi. Ha Krisztus a mi királyunk, akkor úgymond nekünk Ő törvényt szabhat. S ha Ő törvényt szabhat, akkor mi kötelesek vagyunk azt megtartani. Az emberek békére, boldogságra vágnak. Mindezt megtalálhatnák, ha Krisztus törvényei után igazodnának. Sem a mai nagy munkanélküliség, sem a mai nyomor, sem a háború utáni békekötések nem lennének oly nyomasztók és igazságtalanok, ha a vezetők lelkében Krisztus király szabott volna irányt, ha annak szelleme szóhoz vagy inkább cselekvéshez juthatott volna.” A gondolatokban gazdag főpásztori beszéd mély hatást gyakorolt az ünneplő hívek seregére.

A templom kereszthajójának keleti oldalába hatalmas márványlapot illesztettek, melyre 186 törteli hős nevét vésték be, kik hazájukért az első világháborúban elestek. Delet harangoztak már, amikor a közönség a templomból a lepellet földött emléklap köré gyülekezett. Amikor a megyéspüspök és a papság megérkezett, a magyar „Hiszekegy” vezette be az ünneplést. A márványlapról lehullott a lepel és Niamessny Mihály, a kerület országgyűlési képviselője elmondta beszédét, melyet sűrűn megszakított a hadiözvegyek s fiukat vesztett édesanyák zokogása. Ezután egy iskolásgyermek szavalata következett, majd az emléklap megkoszorúzása.

Az első koszorút az abonyi járás testnevelési kirendeltsége nevében Garay Géza ny. ezredes helyezte le. Abony község nevében Borsitzky Béla főjegyző, az abonyi kegyuraság és egyháztanács nevében pedig Kostyán István világi elnök koszorúzta meg az emlékművet. Törtel község részéről Rátóti László községi bíró, a levették részéről Lautner Lajos gyógyszerész, a törteli hitelszövetkezet részéről Szabó Gyula igazgatósági elnök koszorúzta meg az emlékművet. Ugyancsak Törtel község részéről koszorút helyeztek még az emlékműre: az Olvasó Egylet nevében Godó László elnök, az Iparos Egylet részéről Kovács Pál, a Tűzoltótestület nevében Szabó Sándor parancsnok és a rokkantak részéről Sáfrány Péter.

A ceglédi katolikus hívek a templomszentelésre búcsújárás keretében körülbelül négyszázan szerettek volna gyalog átzarándokolni a község örömmünnapjára, de az előző egész napon zuhogó eső lehullott csapadék járhatatlanná tette az országutat. Így, különvonaton érkeztek, körülbelül fél létszámmal.

Cegléd várost Dr. Sárkány Gyula (polgármester) és Kolofont József képviselték. A polgármester beszédben megemlékezett az elesett hősokról, és ő is koszorút tett az emléklap elé. Az ünnepséget a Himnusz eléneklésével zárták.

Dr. Sárkány Gyula beszéde:

„Magyar Testvéreim!

Ez a díszes emléktábla örök időkre hirdetni fogja, hogy Törtel község polgársága a hazáért nemcsak becsülettel élni és dolgozni, hanem érte hőiesen küzdve meghalni is tudott.

Minket, Cegléd városának a küldöttségét, ez emlékműhöz idehozott a szomszéd község iránti őszinte megbecsülés és elesett hősei iránt érzett tisztelet és kegyelet.

De nemcsak kegyeletünket akarjuk itt leróni, hanem hitet és reményt akarunk meríteni e hősök erős hitéből és hazaszeretetéből, hogy nemes és önfeláldozó példájuk és cselekedetük tanítson és emelje lelkünkben a kötelességtudás érzését, hogy minden magyar lélek érezze át, hogy hazát szerezni és megtartani csak Istenbe vetett hittel, fáradságos verejtékkel és kiömlő vérrrel lehet.

Azzal teszem le Cegléd város koszorúját, hogy bennem mélységes a hit, hogy a magyar népben, amint ezer éven át megvolt, meglesz ma is a haza iránti kötelességtudás és a magyarok Istene ránk fogja virrasztani a magyar hajnalhasadást és e hősök porából kisarjad a szebb, boldogabb magyar jövődő.”

A templomszentelésen jelen volt a megyés főpásztor is és segédkező pap-ságot, valamint a vallásalapnak, mint kegyúrnak négy kiküldöttjét Kovács András plébános látta vendégül, míg a vidéki és községi küldöttek Tóth László vendéglőjében gyűltek össze, mintegy százhatvanan, hogy részt vegyenek egy banketten.

A plébánia díszebédjén Dr. Hanauer István megyéspüspök halálját fejezte ki gróf Klebelsberg Kunó volt kultuszminiszternek, aki a templom kibővítéséhez szükséges összegeket biztosította, valamint Klebersberg jelenlegi utódjának is. Dr. Madarász István apátnak, aki a szentelésen megjelent és aki, mint illetékes tényező döntőleg folyt be a történelmi templom megnagyobbításába és akinek kizárólag köszönhető a gyönyörű alkotás megvalósítása. Dr. Madarász István rögtön válaszolt a főpásztornak. „Felidézi, hogy egyik missziós térképen a nem lakott sivatag feketére van festve s fehér betűkkel csak ennyit írtak fel: „Hic sunt leones”. Itt csak oroszlánok vannak. Ezelőtt a Nagyalföldnek Duna–Tisza közti hatalmas területe is ilyen missziós terület volt. A mostani megyés főpásztor az, aki ezt a nagy kietlen sivatagot benépesítette templomokkal és lelkipásztorokkal. Neki most is az a legfőbb gondja és legfőbb öröme, ha a hívek élén rátermett, hivatásos lelkipásztorok állnak. Ő a megyéspüspökre, mint „ad Parochum parochorum”, azaz, mint a plébánosok plébánosára üríti poharát.” Alkonyodott már, amikor a főpásztor kíséretében elindultak Törtelről. A nép még mindig ott nyüzsgött a templom, a községháza és a Tóth féle vendéglő tájékán.¹⁰

1933. május 21-én, Nepomuki Szent János napján búcsú volt, amelyre Ceglédre mintegy 100 főből álló zarándokcsapat vonult be Törtelre a kereszt vezérlete alatt. (Egyes beszámolók szerint az esemény, kiváltképp a szentmise, számos testvér lelkében talált termékeny talajra.)¹¹

1956-ban a szentélyt, a főoltárt, a szószéket, valamint a főoltárképet restaurálását is megkezdték (festés, tisztítás, esetenként aranyozás). A főoltárképpel kapcsolatos munkálatokat Péntek András festőművész látta el, a szentély festése Csillagi Lajos feladata volt. A folyamat részben a pénzhány, részben az októberi események hatására félbemaradt, igaz, ehhez hozzájárult az is, hogy Péntek András a forradalom idején külföldre disszidált családjával. Így, a stafétát Heresztös Ferenc budapesti művész vette át 1957-ben. A templom liturgikus terét 1975-ben rendezték át. Az 1985-ös templombúcsún már a restaurált főoltárképben is lehetett gyönyörködni. 2020. augusztus 1-jétől a plébániai kormányzó oldallagosan Molnár Péter. Filiája Kőröstetétlen.

10 Felszentelték a történelmi templomot. *Cegléd és Környéke*, 1931. november 1.

11 Történelmi búcsú. *Cegléd és Környéke*, 1933. május 28.

Megjegyzendő, hogy 1788-tól vannak vezetve a születési, házassági és halotti anyakönyvek, bár ezek egy része a második világháborúban elveszett. Egyházi nyelve magyar.

Az oltárkép története

Az oltárképet Peschky József (1795–1862) festette 1835-ben. A kép, melyre a *Régi Dicsőségünk* című könyv is „nagy jelentőségű” festményként hivatkozik a mai napig az eredeti helyén tekinthető meg. Az előbbi forrás a XIX. sz. első felének egyik legkiválóbb festőjeként hivatkozik Peschky Józsefere. A forrás ennek margójára megjegyzi, hogy a kép elkészülte (előtanulmányokkal, vázlattervekkel együtt) hónapokat, ha nem éveket vehetett igénybe A reformkor rangos folyóirata, a *Honművész* 1835. évi szeptember 27-i száma a műértők és a váci egyházmegye részére egyaránt örömteli hírral szolgált: elkészült a törteli Nepomuki Szent János római katolikus templom oltárképe!

Az egykori Szervita tér 424. sz. házában alkotó művész által festett kép körülbelül 137 cm széles és 274 cm magas. A kép azon pillanatban ábrázolja szentet „midőn a királynét bevégzett gyónása után bűneitől feloldozván buzgó ájtatossággal tekintve az ég felé bocsánatot, s áldást kér reá az eget urától.”¹² A kép jobb oldalán a prágai székesegyház körvonalai fedezhetők fel, a gyóntatószoba – I. Vencel király trónterme vagy házi kápolnája – asztalán kereszt és a királyné koronája látható. A kép könnyedsége révén mintegy bepillantást nyújt Isten országába. Bár a fehér selyembe öltözött királyné még földre szegezett szemekkel térdel gyóntatója előtt, a feloldozást Istennel közösen végző pap arcán már ott ragyog a transzcendens megbocsátó mosoly. A kép ellenpontozása mesteri: a vonzó külsejű női alakkal ellentétes oldalon, a gyóntató főpap jobbán, a papi ornátusból komponált ugyancsak megkönnyebbülést sugárzó figurát a művész. Talán angyalt, vagy afféle églakót.¹³

Peschky József festőről Szana Tamás a magyar képzőművészetről írt úttörő munkájában csak ott emlékezik meg, hol Kozma Sándort említi, mert ennél tanult a harmincas évek e sok reményre jogosító fiatal művésze. Wurzbach nem is ismeri. Pedig a „*Honművész*” 1835. évi 78. számában közölt hír szerint, úgy látszik, a XIX. század negyvenes éveiben kedvelt festője volt a fővárosnak. Különösen oltárképeket festett és mint ilyen, e téren több megrendelésben részesült. Sajnos, születési helyét, származását nem említi e rövid tudósítás és azt sem tudjuk, hogy hol képezte magát. Az említett tudósítás megjelentekor műterme a „Szerviták piacán Röckh

12 Oltárkép a törteli kápolna számára. *Honművész*, 1835. szeptember 27.

13 ERDEI 2015, 172.

házban 424. sz. alatt II. emeleten volt”. A „Honművész” azért ír róla, mert ekkor fejezte be a pestmegyei Törtel helység katolikus kápolnájának festett oltárképét.

Az előbbi forrásnak némileg ellentmond, Szana Tamás a magyar képzőművészetről írt úttörő munkájában a Kozma Sándort munkásságát taglaló cikkben említi meg Peschky Józsefet, említi, mint egyet a harmincas évek fényes jövő előtt álló fiatal művészei közül, akik Kozma Sándornál tanultak. Sőt, Wurzbach említést sem tesz róla. Mindez nem csak a fent említett forrás fényében meglepő, hanem a „Honművész” 1835. évi 78. számában közölt hír szerint is, ugyanis e szerint, Peschky XIX. század negyvenes éveiben kedvelt festőnek számított a fővárosban, kiváltképp oltárképeket terén. Sajnos a források nem térnek ki a festő életrajzi adataira, így születési helye nem ismert, illetve a tanulmányairól sem áll rendelkezésre információ. Az viszont bizonyított, hogy az említett tudósítás megjelenéskor műterme a „Szerviták piacán Röckh házban 424. sz. alatt II. emeleten volt”. Külön érdekes, hogy „Honművész” azért emlékezett meg nevéről, mert ekkor fejezte be a pestmegyei Törtel helység katolikus kápolnájának festett oltárképét. (Ez Szent Nepomuk Jánost ábrázolja, midőn a királynét bevezézt gyónása után bűneitől fölloldozza és buzgó ájtatossággal kéri a bűnbánóra az ég áldását. A királyné töredelmesen, földre szegzi tekintetét és a szent atya előtt térdel. Az oltárkép jobb oldalán „a székesegyház, bal oldalán pedig a kereszt és korona látszik.) A „Honművész” dicséri a képet, mert eltér a szokásos felfogástól.

Peschky Szent Jánosról is festett képet, mit egy kassai templomban helyeztek el. E hír megjelenéskor a „Feltámadás” képén dolgozott, mit egy bőkezű maecenas rendelt a festőnél, de ennek nevét a „Honművész” nem említi. Peschky további műveiről, életéről közelebbit nem tudunk.¹⁴

A képet 1984-ben Sajtos József plébános restauráltatta egy dorozsmai ismerőseivel, akit az ottani szolgálata alatt ismert meg. (A festmény a délutáni világítás mellett mutatja a legszebb képet, ekkor az alakok, mintha élnének a képen. A kép nem csak Törtel értéke, hanem egész Magyarországé.)

A harang története

A falusi szájhagyomány több különböző mondát is megőrzött a harangról. Közös elemük, hogy amikor a 16. században, amikor az oszmán seregek közeledtek Törtel felé, a falusiak elrejtették a harangot egy kútban a temető D-K-i sarkán. A törökök kiűzése után szájról szájra ment a monda, míg XIX. sz. elején hozzá nem fogtak a harang kiásásához. XIX. századig ezek

¹⁴ NAMÉNYI 1903, 283.

a történetek őrizték a harang emlékét, egészen addig, amíg a helyiek hozzá nem fogtak a harang kiásásához.

Igaz, ebből az időszakból is maradtak fent mondák. Például, egyesek szerint 6, mások szerint 16 pár ökröt fogtak a már felfedezett és félig kiásott harang elé és mivel az egyik ökör nem akart rendesen húzni, az egyik földesúr jól megverte és elkáromkodta magát. Ekkor (a történet szerint) a lánc elszakadt és a harang visszaesett, a mélybe zuhant, „állítólag” még ma is ott van.¹⁵

A mesét félretéve, a templom 1892-ben egy 56 cm átmérőjű harangot szentelt fel, melyet Walser Ferenc (1827–1901) öntött, ez a templom 2-es harangja. 1926-ban egy 50 és egy 40 cm átmérőjű harangot helyeztek el a templomban, melyeket Szlezák László (1870–1953) Budapesten öntött, ez a templom két kisebb harangja.

A II. világháborúban elhurcolt – hadicélokra felhasznált – nagyharang helyére új, 246 kg-os harangot készíttetett a község a hívek adományából. Az egyházmegye részére az Országos Fémipari Hivatal által engedélyezett harangérből 200 kilogrammot utalt ki a püspök 1949 januárjában a történelmi egyház számára. Az öntés díja a híveket terhelte. Az egyházközség Szlezák Ráfael (1887-1959) harangöntő mestert bízta meg a harang kivitelezésével, aki 1949. március 16-án teljesítette is a megbízást. A kész C-hangú harang tisztasúlya 246 kg volt, alsó átmérője 780 mm. Czene János (órás) irányításával 7 fiatal férfi (név szerint: Görög Antal /aki nem melleleg dédnagyapám testvére volt/, Sáfrány János, Papp Ferenc, Minárovics Dénes, Szlávi József, Pintér Pál és Mari József) húzta fel a toronyba. A művelet előre kidobolták, így számos lakó figyelte az eseményeket. A harangot Dr. Péteri József váci püspök szentelte fel 1949. március 20-án délután fél négykor. A hívek zsúfolásig megtöltötték a templomot és a teret. A kiadás 4500 Ft-ra rúgott, részben a hívek adakozásában nyert fedezetet.

A harang védőszentje Szűz Mária, így ennek megfelelően a következő feliratok olvashatók rajta:

1. oldal – „Nyisd fel az egeket sok kiáltásunkra, Anyai palástod fordítsd oltalmunkra. Kegyes szemeiddel tekintsd meg népedet, Segéld meg áldásra magyar nemzetedet.”

2. oldal – Isten dicsőségére, a második világháborúban elesett testvéreink emlékére. A történelmi egyházak. Egyházközség képviselő Testület elhatározásából, a hívek adakozásából készült, 1949. évben. Öntötte: Szlezák Ráfael harangöntő, Rákospalota.¹⁶

15 STRICZKY 2009, 55.

16 ERDEI 2015, 168–169.

Az orgona története

A plébánia Historia Domusában találunk adatot a templom 1937 előtti orgonájáról. A feljegyzések szerint az orgona kevés regiszterrel bírt, kis klaszszicista szekrényben van a boltív alatt, kora 200 év körül lehetett – írtak 1937-ben, mikor megállapodtak egy új orgona beszerzéséről és a kórus kibővítéséről. Így a templom eredeti orgonáját kicsinek és korszerűtlennek ítélték és eladták az újonnan épült soltszentimrei katolikus templomnak, melyben ma is megtalálható.

Ha a feljegyzéseknek hihetünk, akkor az orgona ma már a 300. évéhez közeledik. Hiába tekintélyt parancsoló ez a szám, műemlékvédelemi szempontjából mégis irrelevánsnak mondható, hiszen ma nem az eredeti helyén áll.

A hangszeret még a régi egyhajós kistemplomba szánták annak idején, hogy ott szolgálja az egyházzenét. Építője egy ismeretlen mester, ez szintén igazolás lehet a korára nézve, hiszen a céhjelzés, mint olyan csak a reformkorban jelent meg hazánkban nyugati mintára.

A templom második, jelenlegi sípos orgonáját Fittler Sándor pesterszébeti orgonaépítő építette, miután 1937-ben befejeződtek a templom bővítési munkálatai. Ez az orgona egymanuál, 9 regiszter, pneumatikus rendszerű. A II. világháború és a szovjet felszabadítás hatalmas károkat okozott az orgonán, sípjáiból hadi célokra vittek el, évekig nem szólt. Az 50-es években helyi bűnöző fiatalok rongálták meg az orgonát – írja a plébánia Historia Domusa. Ezek után az Egyházközség Novoth Lajos váci orgonaépítőt kérte fel az orgona felújítására, aki a munkát becsületesen elvégezte, s évek múltán, az orgona további javításainál is az ő nevével találkozunk.

A főként pneumatikából (levegőre épülő vezérlés) és a korszerűtlenségből adódó folyamatos károkat és javításokat megelőgelve, 1992-ben elbontották a játszóasztalt, az orgona teljes rendszerét kiiktatták, de a szekrény, benne a teljes sípanyaggal, megmaradt. Ma a sípos orgona ebben az állapotában használhatatlan. Helyette még a bontás évében az Egyházközség egy új orgona vásárlása mellett döntött, amely korszerűen szolgálná a szent zenét és az orgonista igényeit. Ez a hangszer egy Johannus Opus 910 holland gyártmányú, digitális, két manuál 32 regiszteres orgona, amely azóta is szolgálja a liturgiát.¹⁷

17 ERDEI 2015, 173.

Az iskola rövid története

A falunak 1800 táján már van egy tanárral rendelkező iskolája. Az iskoláról a második feljegyzés az egyházközség História Domusában található 1810-ből, amikor az iskola mellé kántorlakást építettek. A feljegyzés ezt így örökítette meg: „Sürgetővé válik erős és biztos kántorházzal való gondoskodás, hogy ne keljen a mesternek télvíz idején másünnen jönnie a gyermekek okítására”. A plébános, Potséfel Pál végigjárja a jómódú és nemesi famíliákat, de nem lelt támogatókra. 1810-ben a következőt jegyezte fel: „Miután Vida Lászlónak, ezen egyházközség és plébánia földesurai közül, egyetlen pártfogómnak páratlan támogatásával biztos és megfelelő lakást kaptam, gondolkoznom kellett biztos és állandó kántori lakásról. Miután ilyet nem találtam, nehogy a kántornak téli időben is lóval kelljen lakni, szükségessé vált, hogy az iskolás gyermekeknél legyen a lakása. Elhatároztam állandóan ismételt kérésekkel a község előkelő családrait rávenni, hogy ilyen lakás szükséges. De mint a plébánia javításánál kéréseim a község tekintetes családjainál eredményt nem értek el, úgy itt is siker nélkül maradt. Ezzel a plébánia szegényeivel tartott tanácskozások után elhatároztam magamat pénz gyűjtésére, amelyet senki azok közül, még a legszegényebb sem tagadott meg. Vállalkozása sikerrel járt, összegyűjtött annyi pénzt, ami elég volt a kántorlakás felépítéséhez. A hívek kézi- és ígás napszámában is részt vettek az építésben. Ezért szükségesnek látom, hogy megörökítsem azok nevét akik hozzájárultak az építkezéshez. 1810-ben május 12-én épületfaért Szolnokra mentek: Vágó Mátyás, Burján Pál, Vágó Illés, Horváth József stb. A faanyag 64 Ft 80 krajcár. Május 14-én dolgoztak csekély italért: Stummer István, Stummer Antal, Tóth János ácsok. 15-én egész nap kevés italért: ezek és Rigó János. Minden nap mások és mások dolgoztak június 20-ig. A vakolást pedig a cigányok végezték grátisz. Két ajtó vasalása 5 Ft. Ablakok csinálása 20 Ft. Summa summarum 259 Ft és 40 krajcár. És beköltözött: Stafenszky József tanító.¹⁸ Ezt az épületet 1912-ben bontották le, amikor a telek első részén a ma is lakásnak használt épületet építették. A gyermeklétszám növekedése miatt Fekete Tamás plébános szorgalmazására, 1868-ban egy új egy tantermes iskolát építettek a mai Bajcsy Zsilinszky utcában. Ebben az épületben 1928-ig tanítottak, később az iparosok vásárolták meg székháznak. A község egyik jómódú gazdálkodója, Luzsányi Pál, egyetlen fiának korai halála miatt, a Czakó dűlőben lévő 150 kh. területű birtokát, a római katolikus egyházközségre hagyta alapítványként, azzal a feltétellel, hogy annak jövedelméből iskolát építsenek a leánygyermekek oktatására. 1896-ban Csajka Lajos plébános irányításával a mai napig is iskolai célt szolgáló épületet egy tanteremmel és egy

18 STRICZKY 2009, 34–35.

tanítói lakással építettek meg. 1903-ban létrehoztak egy másik lakást egy tanteremmel. Ez az épület az ún. Luzsányi iskola, amelynek emléktábla hirdeti a falán az alapító nevét és az alapítás évét. E négy tanteremben tanították a római katolikus vallású gyerekeket 1928-ig. 1928-ban a római katolikus egyháztanács és iskolaszék, a plébánossal az élen egy új iskola építését kezdeményezte. Az építkezést önerőből nem tudták vállalni, ezért állami segínyt kértek, amit Petróczi István miniszteri osztálytanácsos közbenjárására meg is kaptak. A telket a községi előljáráóság bocsátotta rendelkezésre. Az akkori felekezeti viszályokra volt jellemző, hogy a református vallású jegyző, az ugyancsak iskolát építtető református egyház részére is az egy tantermes iskolának ugyanakkora nagyságú telket juttatott, mint a hat tantermes római katolikus iskolának, azzal az érveléssel, hogy egyformán kapjon mindegyik egyház. Ezzel a római katolikus iskola került hátrányos helyzetbe a maga 500 gyermekével a református iskola 40 tanulójaival szemben. Az építést 1928-ban kezdték meg és 1929-ben már át is adták az egy emeletes épületet. A költségek 85 ezer pengőt tettek ki, melyből 54 ezer pengő állami segély, 16 ezer pengő államkölcsön volt, a többit az egyházközösség fedezte a Fekete Tamás féle iskolaépület és telek eladási árából, s a hívekre kivetett iskolaadóból. Az iskola építését a főbejárat belső falán elhelyezett emléktábla örökítette meg. 1948-ban, az államosítás évében 9 tanárral rendelkező római katolikus általános iskolájába 496 tanuló járt.

Összegzés

Tanulmányomban bemutattam szülőfalum, a Pest vármegyei Törtel község római katolikus templomának történetét és a rendelkezésre álló sajtóforrásokat, amelyből megismerhetjük azt. A kun eredetű és gazdag régészeti örökséggel rendelkező falu és annak temploma átélte a török hódoltságot, az utána való újjáépítést, a reformkort, illetve a két világháború közötti bővítést, amely során a templom elnyerte ma is látható formáját. Azonban ez nem sikerülhetett volna a történelmi egyházközösség nélkül, amely egyszerű, de keményen dolgozó emberekből állt, akik nem sajnáltak összefogni, áldozatot vállalni és adakozni a templom állapotának fenntartására, és a bővítésre, korszerűsítésre.

Fontosnak tartom azt, hogy ismerjük meg azon értékeinket, amelyek saját szülőföldünkhöz tartoznak. A Törteli Falumúzeum Baráti Kör Egyesület, amelynek én is tagja vagyok, azon munkálkodik, hogy minél több tárgyi és írásos anyagot gyűjtsön össze a község történelméből, és azt megismertesse a nagyközönséggel.

Irodalom

ERDEI 2015 = Dr. Erdei László: *A mi falunk, Törtel*. Törtel, Törteli Falumúzeum Baráti Kör Egyesület, 2015.

KRISTÓ 2011 = Kristó László: Törtel község monográfiája. Törtel, Törtel Falumúzeum Baráti Kör Egyesület, 2011.

NAMÉNYI 1903 = Naményi Lajos: Adatok művészetünk történetéhez. *Művészet*, 1903. 4. szám.

STRICZKY 2009 = Striczky György: Törtel. Törtel, Törtel Község Önkormányzata, 2009.

Korabeli sajtó (Az Arcanum Digitális Tudománytár felhasználásával)

Felszentelték a törteli templomot. *Cegléd és Környéke*, 1931. november 1.

Oltárkép a törteli kápolna számára. *Honművész*, 1835. szeptember 27.

Törteli bucsu. *Cegléd és Környéke*, 1933. május 28.

Internetes anyagok (Az utolsó letöltés időpontja 2024. január 19.)

Törteli Falumúzeum Baráti Kör Egyesület – *Törtel* (<https://tortel.asp.lgov.hu/torteli-falumuzeum-barati-kor-egyeselet>)

Római katolikus templom, Törtel – *Műemlékem.hu* (<http://www.muemlekem.hu/muemlek/show/7472?logsall=1>)

Római Katolikus Egyházközség – *Törtel* (<https://tortel.asp.lgov.hu/romai-katolikus-egyhazkozseg>)

Szent István Király Általános Iskola – *Törtel* (<https://tortel.asp.lgov.hu/szent-istvan-kiraly-altalanos-iskola>)

Településtörténet – *Törtel* (<https://tortel.asp.lgov.hu/telepulestortenet>)

templom - Magyar Néprajzi Lexikon (<https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-539.html>)

Váci Egyházmegye Sematizmus – *Schematismus Dioecesis Vaciensis* (<http://sematizmus.vaciegyszemegye.hu/plebania.php?id=193>)

Egyéb források

Törtel község római katolikus templomának Historia Domusa

The history of the Roman Catholic Church in Törtel based on press sources

BÁLINT JURÁSZIK

In my study, I presented the history of the Roman Catholic Church of my native village, the Törtel village of Pest county, and the available press sources from which we can learn about it. The village and its church, which has a Cuman origin and a rich archaeological heritage, lived through the Turkish occupation, the subsequent reconstruction, the reform era, and the expansion between the two world wars, during which the church acquired the shape it still sees today. However, this would not have been possible without the parish in Törtel, which consisted of simple but hard-working people who did not regret joining together, making sacrifices and donating to maintain the condition of the church, and for its expansion and modernization. I think it is important that we get to know the values that belong to our own homeland. The Village Museum Friends' Association of Törtel, of which I am also a member, is working to collect as much physical and written material from the history of the village as possible and to make it known to the general public.